

чинного посягання; способи вчинення економічних злочинів. Викладена класифікація економічних злочинів організованих злочинних утворень може бути покладена в основу розробки криміналістичних характеристик, формування методики розслідування економічних злочинів організованих злочинних утворень та нових методик розслідування: як групових, так і підгрупових, видових та комплексних.

Список літератури: 1. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Криминалистика. М., 1971. Колесниченко А. Н. Теоретические проблемы методики расследования преступлений. // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. М., 1973. Образцов В. А. Теоретические основы расследования преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства. Иркутск, 1985. Матусовский Г. А. Криминалистическая классификация экономических преступлений. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. Шепітько В. Ю. Злочини в сфері економіки: сучасні проблеми криміналістичної науки // Вісник Академії правових наук України. Харків, 1997. – № 4 (11). 2. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск, 1988. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики. М., 1997. Т. 3. 4. Образцов В. А., Ястребов В. Б. О комплексном подходе к проблемам борьбы с преступлениями, совершаемыми в народном хозяйстве // Вопросы борьбы с преступностью. 1978. Вып. 29. 5. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск, 1985. 6. Джакшиев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов в сфере борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: Автореф. д-ра. юрид. наук. Алма-Ата, 1994. 7. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х., 1999. 8. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. Мировой криминалистический анализ. М. 1997. 9. Криминология. Под ред. проф. В. Н. Буракова. Санкт-Петербург, 1998. 10. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. М., 1995. 11. Давыденко Л. М. Криминологическая классификация преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1982. Вып. 41. 12. Рохлин В. И. Проблемы совершенствования методик расследования преступлений в сфере хозяйственной деятельности: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. М., 1992.

Надійшла до редколегії 09.01.2001

*І. В. Строков, докторант
Нац.академії внутр. справ України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Обшук являє собою складну слідчу дію. Це пояснюється значною кількістю процесуальних вимог до його проведення, а так само складною підготовчою частиною і необхідністю дотримання визначеної законом процедури його проведення. Крім того, проведення обшуку породжує проблеми морального характеру, пов'язані із заходами його проведення, тобто необхідністю примусового вторгнення в приміщення, участю сторонніх осіб (понятих), обмеженням прав та свобод громадян, примусовим вилученням предметів, майна, речей тощо.

На думку російського юриста А.К. Крачевського, обшук являє собою слідчу дію, що зазіхає на належний спокій, на недоторканність сімейного осередку, на непорушність власності, таємниці приватного життя, на одне із істотних прав людини, без якого немислима цивільна воля, особиста і майнова недоторканність всіх і кожного [1, с. 206].

Водночас ця слідча дія займає важливе місце в процесі встановлення істини в кримінальній справі. Тому цілком виправдано те, що проведенню обшуку законодавцем приділена велика увага щодо визначення його меж і можливостей.

У юридичній літературі багато авторів визначають обшук як слідчу дію, яка має примусовий характер. На думку В.Е. Коновалової і В.Ю. Шепитько, елемент примусу при обшуку полягає в тому, що обстеження приміщень або інших об'єктів може здійснюватися без згоди осіб, у розпорядженні яких вони знаходяться [2, с. 23]. Крім того, проводячи обшук, слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо власник відмовляється їх відчиняти (ст.183 КПК України). Особливістю обшуку є те, що він пов'язаний із безпосереднім вторгненням у сферу особистих інтересів громадян, обмежує їхні права і свободи, має явно примусовий характер.

При проведенні обшуку можливо обмеження не лише зазначеного конституційного права громадян, а водночас і права громадян на таємницю особистого життя, оскільки житло є «традиційно родинний осередок, місце, закрите від нескромних поглядів», на що не без підстав вказувалося в літературі [3, с. 183].

Слід відзначити, що багато питань попереднього слідства, пов'язаних з проведенням обшуку, залишаються дискусійними. Крім того, розв'язання деяких з них потребує чіткої регламентації в кримінально-процесуальному законі. Відсутність у законі механізмів їхнього вирішення породжує численні випадки незаконного і необґрунтованого проведення цієї слідчої дії.

Обмеження прав громадян, що іноді виникають при проведенні обшуку, тягнуть серйозні моральні проблеми і вимагають створення реальних гарантій їхнього забезпечення. Розв'язанню зазначених проблем, що виникають під час проведення обшуку, надається велике значення в міжнародних актах, оскільки вони торкаються обмеження прав людини. Так, міжнародне співтовариство відносить недоторканність житла і пов'язані з нею таємниці особистого і родинного життя до розряду найважливіших прав людини і фіксує гарантії їхнього дотримання в багатьох міжнародних документах. У Декларації ООН «Про права людини» проголошено, що ніхто не може піддаватися довільному втручанням в його особисте і сімейне життя, довільному зазіханням на його житло, таємницю його кореспонденції, на його честь і репутацію [4, с. 8]. Подібні положення містяться в Міжнародному пакті про цивільні права (ст. 17), Європейській Конвенції про захист прав людини й основних свобод громадян від 4.11.1950 р. (ст. 8).

Національне законодавство декларувало вказані права. Так, Конституція України в ст. 30 визначає: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду».

Окремі конституційні положення конкретизовані в статтях Кримінально-процесуального кодексу України, у яких визначаються певні моральні вимоги, яких повинні дотримуватися при проведенні обшуку, та механізми їхнього забезпечення. Так, його проведення допускається лише при наявності достатніх підстав вважати, що при його проведенні будуть виявлені факти, які підтверджують учинення злочину (ч. 1, ст. 177 КПК) і обов'язково у присутності особи, у якій проводиться обшук, а також наданням їй права добровільно видати предмети, що свідчать про вчинений злочин (ст. 179, 181 КПК). Водночас закон передбачає певні обмеження стосовно дій осіб, які проводять обшук. Так, забороняється проводити обшук у нічний час, крім виняткових випадків (ст. 180 КПК), і оголошувати виявлені при обшуку обставини особистого життя осіб, яких обшукали та інших осіб, які знаходяться в цьому приміщенні (ст. 185 КПК).

Вважаємо правильним, що запропоновані до проведення обшуку зазначені вимоги, які забезпечують охорону моральних цінностей особистості, не повинні бути вичерпними.

Деякі питання, пов'язані з проведенням обшуку, залишаються незрозумілими, а їх вирішення безпосередньо пов'язане із забезпеченням охорони конституційних прав громадян – учасників кримінального процесу. Одним із них є питання цілей обшуку та їхньої конкретизація в кримінально-процесуальному законодавстві. Щодо визначення мети проведення обшуку серед вчених існувало та існує багато поглядів, і до сьогодні немає чітко визначеної позиції з цього питання. Окремі автори вказують, що цілями обшуку є виявлення доказів та інших предметів, що мають суттєве значення для розслідування справи, виявлення злочинців, які переховуються, викраденого майна тощо [5, с. 7]. Інші до цілей обшуку додатково долучають виявлення речових джерел доказів: документів, майна і цінностей, необхідних для забезпечення відшкодування заподіяного злочинним збитку, а також трупи і його частини; обвинувачуваного або підозрюваного [6, с. 264].

Деякі вчені не обмежують мету обшуку виявленням речових доказів вчиненого злочину, а пов'язують її із виявленням матеріалів для оцінки особистості обвинувачуваного [7, с. 6].

На наш погляд, найповніше цілі обшуку зазначено в роботі Н.А. Селіванова і В.І. Теремілова «Первоначальные следственные действия». Вони вважають, що обшук має проводитися з метою виявлення знарядь і слідів злочину, документів, що стосуються справи, предметів і цінностей, викрадених або придбаних злочинним шляхом, предметів і документів, що можуть мати значення для розслідування справи, розшукуваних осіб, трупів тощо [8, с. 30].

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві мета обшуку прямо не визначена, проте досить чітко окреслена. Тому цілком виправдано постає питання, чи може обшук проводитися з цілями, не окресленими в законі? Уявляється, що відповідь на нього буде негативною. Такий висновок ґрунтується на примусовому характері проведення обшуку, а також обставинах, що при його проведенні обмежуються права та свободи людини. Отже, можна дійти висновку, що довільне тлумачення цілей проведення обшуку

під час розслідування не допускається. Така думка підтримана окремими науковцями, які вважають, що кримінально-процесуальне законодавство має передбачати більш точну регламентацію цілей проведення обшуку.

Доцільно у кримінально-процесуальному законодавстві чітко визначити мету обшуку, що, на нашу думку, повинно виражатися у: виявленні та вилученні об'єктів, що свідчать про факти, які стосуються розслідування злочинів; виявленні осіб, які вчинили злочин; виявленні та вилученні об'єктів, виключених із цивільного обігу або обмежених в обігу за відсутності права на їхнє збереження; виявленні та вилученні речей або цінностей для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна.

Слід охарактеризувати ще одну проблему проведення обшуку, що має важливе моральне значення і не має механізмів розв'язання у чинному законодавстві. Це проблема підстав проведення та обґрунтованості обшуку, визначення яких при його проведенні є найважливішою гарантією дотримання прав особистості.

У законодавстві міститься норма, яка вказує на необхідність обґрунтування та визначає, що воно є обов'язковою передумовою для проведення обшуку. Стаття 177 Кримінально-процесуального кодексу «Підстави для проведення обшуку» переважно визначає мету його проведення. Закладене в законі формулювання: «для проведення обшуку повинні бути достатні підстави» має розмитий характер і не повною мірою відбиває вимоги щодо захисту прав та свобод людини. Крім того, закон не дає роз'яснення цього поняття, що на практиці може призводити до неправильного їх тлумачення. Під цим поняттям слід розуміти наявність такої сукупності фактичних даних (доказів), що свідчать про можливість виявлення в тому або іншому приміщенні (місцевості) особи, розшукуваних предметів тощо.

В юридичній літературі висловлюється думка, що для визначення підстав щодо проведення обшуку як достатніх не обов'язково, щоб слідчий знав точні індивідуальні ознаки об'єктів обшуку. Таку позицію навряд чи можна підтримати. На наш погляд, доцільно, щоб термін «достатні підстави» мав конкретне значення та виражався в такому визначенні: достатніми підставами для проведення обшуку можуть бути фактичні дані, істинність яких перевірена і доведена в процесі розслідування.

Під поняттям «достатності» варто розуміти їхню повноту, обсяг складової підстав фактичних даних. Це залежить від багатьох умов, серед яких слід назвати конкретні обставини кримінальної справи і характер їхньої вірогідності або імовірності. Водночас, достатність виражає суб'єктивний бік проведення розглянутої слідчої дії. Її оцінка завжди суб'єктивна, оскільки проводиться конкретними особами. Тому саме на етапі підготовки до проведення розглянутої слідчої дії можливі найзначніші помилки, причому об'єктивного характеру. Найімовірніше, що вони пов'язуватимуться з хибною оцінкою наявної інформації. Виходячи з цього, як підстави для проведення обшуку необхідно використовувати тільки інформацію, легалізовану процесуальним шляхом. Проведення обшуку не може ґрунтуватися лише на переконанні осіб, які проводять розслідування, оскільки вони не завжди можуть відбивати об'єктивну оцінку досліджуваних подій. Проведен-

ня обшуку повинно засновуватися на фактичних, вірогідних даних. У всіх випадках підстави для проведення обшуку будуть достатніми лише у випадку, якщо фактичні дані, дозволяють дійти висновку про необхідність його проведення.

У чинному законодавстві залишається не розв'язаним питання про можливість використання як підстав для проведення обшуку даних, отриманих не лише на попередньому слідстві, а і завдяки оперативно-розшуковим заходам. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» уможлиблює одержання інформації про вчинений злочин або його попередження за допомогою негласного проникнення оперативного працівника до житлового або нежитлового приміщення, що насправді також є обшук. Негласне проникнення в приміщення і його обстеження не допускає вилучення будь-яких предметів, використання відеозйомки, фотозйомки тощо. Результати таких дій носять конфіденційний характер і не мають сили доказів, однак, дані, отримані завдяки таким оперативним діям, згодом можуть реалізовуватись при проведенні слідчих дій і використовуватись для обґрунтування підстав проведення зазначеної слідчої дії [9, с. 30-32].

Тому справедливо буде або виключити з Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» положення, що уможлиблює негласне проникнення в житло, або регламентувати в законі можливість проведення та використання таких даних. На нашу думку, проведення таких заходів можливо лише на підставі рішення суду (за аналогією з положеннями ст. 30 Конституції України).

Відтак сьогодні обов'язковою вимогою є необхідність доповнення кримінально-процесуального закону нормами, що регламентують проведення обшуку, зокрема, чіткої регламентації в законі підстав для його проведення. Доцільно, якщо у рішенні суду про проведення обшуку визначатимуться такі передумови: з якою метою проводиться обшук; для виявлення яких саме предметів осіб тощо; які існують підстави для проведення обшуку.

Чимало проблем морального характеру виникає у зв'язку із застосуванням при проведенні обшуку інституту понятих, в якості яких на практиці часто запрошують сусідів, знайомих, товаришів по службі (якщо обшук проводиться за місцем роботи), що надає його проведенню широкий розголос. Моральна гострота цього питання поглиблюється також і тим, що обшук може бути проведений не лише в обвинувачуваного або підозрюваного, а й у будь-якої іншої особи при наявності достатніх і передбачених законом для цього підстав.

Під час проведення обшуку поняті стають свідками фактів особистого життя осіб, у яких проводиться ця слідча дія, а, безперечно, що багато хто з них хотів би залишити це в таємниці. Відповідно до вимог діючого кримінально-процесуального законодавства, слідчий забезпечує понятим можливість спостерігати проведення обшуку і зобов'язаний представити присутнім усі виявлені та вилучені предмети. Залежно від характеру поведінки слідчого, його ставлення до особи, у якій проводиться обшук, коментарів із приводу виявлених предметів, у понятих складається визначена думка про сусідів, товаришів по службі, про його родину, близьких йому людей, а також про кримінальну справу загалом. Через це, мабуть, доцільно запрошувати як понятих тих громадян, присутність яких не сприяла б розголошенню будь-

якої інформації. З моральних позицій виправдане запрошення як понятих здебільшого громадян, які не знайомі з особою, стосовно якої проводиться обшук, і не проживають із нею по сусідству. При цьому поняті мають можливість дізнатися про різні обставини особистого життя осіб, у яких проводиться обшук, тому слідчий повинен вживати всіх необхідних заходів, щоб така інформація про особу не розголошувалась.

Кримінально-процесуальне законодавство із метою охорони особистих таємниць осіб, у яких проводиться обшук, зобов'язує слідчого вживати заходів щодо нерозголошення обставин їхнього особистого життя (ст. 185 КПК). Однак закон не передбачає, які заходи має вживати слідчий для забезпечення таємниці даних щодо особи, що стали відомі під час проведення обшуку. Крім того, розголошення такої інформації не карається законом, що, безперечно, уможливорює настання негативних наслідків у моральному плані для осіб, стосовно яких проводиться вказана слідча дія.

Враховуючи настання негативних наслідків для осіб, у яких проводиться обшук, запобігаючи вторгненню в сферу їхнього приватного життя, законодавець мав би був закріпити не лише заборону на розголошення обставин, а і заборону на розголошення інформації про особисте життя громадян. І цілком справедливо, якщо за порушення таких заборон буде передбачено кримінальну відповідальність. Така пропозиція – це не лише позиція автора, вона ґрунтується на конституційних вимогах, що гарантують судовий захист права громадян від втручання в його особисте (сімейне) життя і поширення інформації, що ганьбить його честь і гідність.

При проведенні обшуку неприпустимо оголошення обставин особистого (сімейного) життя громадян, стосовно яких проводився обшук, що є гарантованим державою правом кожного громадянина. Однак при проведенні обшуку складається протокол, може бути використано фотографування і відеозйомку, де фіксуються всі обставини слідчої дії.

Через це постає питання про необхідність фіксування обставин особистого життя громадян, стосовно яких проводиться обшук, у протоколі обшуку або в матеріалах кримінальної справи (якщо вони не мають відношення до предмета доведення).

На наш погляд, правильно, якщо закон передбачатиме обмеження можливості фіксування в матеріалах кримінальної справи даних про особисте життя учасників процесу, що стали відомими при проведенні обшуку. Виходячи із зазначеної конституційної норми, чинне кримінально-процесуальне законодавство необхідно доповнити, наприклад, таким положенням:

«Слідчий під час проведення обшуку або виїмки, виявивши предмети або документи, що містять дані про особисте (інтимне) життя громадян і не стосуються злочину, що розслідується, не повинен знайомити з ними понятих і інших осіб, присутніх при проведенні слідчої дії.»

Якщо ж така інформація має значення доказів для справи і за необхідності їхнього вилучення, слідчий діє відповідно до вимоги кримінально-процесуального законодавства, попередивши понятих і інших присутніх осіб про відповідальність за розголошення зазначених даних».

Обшук відноситься до тих видів слідчих дій, при проведенні яких етичні його аспекти переважають над тактичними, що в окремих випадках ставить під сумнів можливість його проведення. Наприклад, проведення обшуку за відсутності особи, яка займає це приміщення. Проведення обшуку в такій ситуації С.Г. Любичев розцінює як порушення норм права і моралі. Він стверджує, що при цьому особу позбавлено можливості добровільно видати предмети, що розшукуються, і запобігти примусовому обмеженню свого житла, а при обшуку реально здійснити своє право на захист [10, с. 45].

Проведення обшуку за відсутності особи, яка займає приміщення (яка мешкає в ньому) не можна застосовувати хоча б через те, що в цьому випадку особа позбавляється можливості сама видати предмети, які розшукують, а також порушуються його права на захист. Однак іноді постає необхідність для проведення обшуку за таких умов, наприклад, обвинувачуваний переходує, а у приміщенні, де він проживає, зберігаються засоби та докази про вчинений злочин. На наш погляд, розв'язання такої ситуації має визначатися в законі. Кримінально-процесуальний кодекс як одну з підстав для проведення обшуку повинен припускати можливість на проведення обшуку за відсутності особи, яка займає приміщення.

Проведення обшуку нерідко супроводжується із застосуванням такого заходу процесуального примусу, як накладення арешту на майно, що виражається в забороні особі, у якої описане майно, розпоряджатися ним. У випадку накладення арешту на грошові внески провадження будь-яких операцій з ними призупиняється (ст. 186 КПК).

Таким чином, цей захід процесуального примусу пов'язаний з обмеженням конституційного права особистості на власність, тобто права володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном.

Зазначені положення закону на сьогодні потребують уточнення. Якщо раніше особисту власність громадян складали, як правило, предмети побуту, особистого споживання, то нині у приватній власності можуть перебувати і цінності зовсім іншого порядку. Приватна власність може міститись у статутному капіталі комерційного підприємства, що слугує законним джерелом постійних прибутків для особи, у якої воно вилучено, і членів її родини. Якщо йдеться про приватну власність, вкладену в підприємницьку діяльність, то обмеження такого права тягне серйозні наслідки майнового характеру не лише для особи, яка виступає як учасник кримінального процесу, а й інших осіб. Застосування зазначених заходів може призвести до повного перекручення конституційного принципу соціальної справедливості.

Водночас ст. 126 КПК України, що регулює порядок та умови накладення арешту на майно, не передбачає гарантій дотримання прав громадян під час проведення цієї слідчої дії. Арешт на майно накладається відповідно до постанови слідчого без санкції прокурора або рішення суду, що унеможливає здійснення контролю законності його проведення. Доцільно заповнити цю прогалину кримінально-процесуального законодавства положенням про те, що накладення арешту на майно здійснюється лише із санкції прокурора або на підставі судового рішення.

Розглядаючи моральні та правові питання проведення обшуку, ми не торкалися тактичних питань, пов'язаних з його проведенням, оскільки завдання полягало в тому, щоб розглянути проблеми забезпечення прав і свобод людини, захисту його честі й особистої гідності, що за своїм змістом є вираженням справедливості, і на підставі цього запропонувати деякі шляхи їх розв'язання.

Список літератури: 1. Крачевский А.К. Про уголовное преследование, дознание и предварительное расследование преступлений по судебным Уставам 1864 года. СПб. 1969. 2. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Обыск: тактика и психология. Харьков, 1997. 3. Ратинов А.Р. Некоторые вопросы проведения обыска // Вопросы криминалистики. М. 1961. № 1. 4. Декларация ООН «О правах человека» // Права человека и судопроизводство. Сборник международных документов. Варшава. 1993. 5. Левшиц Е.М. Тактика и техника проведения обыска на предварительном следствии. М. 1954. 6. Криминалистика: Учебник. Под общ. ред. И.Ф. Герасимова. М., 1994. 7. Никифоров В.М. Обыск. Ашхабад. 1983. 8. Селиванов Н.А. Терсбилов В.И. Первоначальные следственные действия. М., 1969. 9. Грузинова Т.І. Деякі аспекти застосування у слідчій практиці Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Слідча практика. К., 1997. 10. Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. М., 1980.

Надійшла до редколегії 15.03.2001

О.В. Лускатов, здобувач Нац. ун-ту внутр. справ

МОЖЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВІДЕОЗАПИСУ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ДЕЯКИХ ПРИЧИН НЕРОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

Причини несвоєчасного розкриття злочинів досить численні і різнобічні. В цілому їх поділяють на об'єктивні і суб'єктивні. При цьому перші можна охарактеризувати як фактори, що ускладнюють розслідування й існують поза бажаннями і можливостями слідчого чи особи, що провадить дізнання, другі ж безпосередньо залежать від намірів і дій співробітника.

Об'єктивні причини, тобто пов'язані з особливостями здійснення даного злочину, можна умовно розбити на групи, а саме:

1) обумовлені діями злочинця (чи зацікавлених осіб), спрямованими на виключення можливості його викриття і піймання (наприклад: здійснення злочину в безлюдному місці; на «гастролях»; знищення слідів, знарядь злочину і т.д.);

2) існуючі незалежно від волі злочинця і такі, що не враховуються ним, або такі, що враховуються і цілеспрямовано використовуються, бо сприяють здійсненню чи прихованню діяння (наприклад: дощ, сніг, інші фактори, які впливають на знищення слідів; час доби, що визначає інтенсивність життєдіяльності людей; умови низької освітленості; наявність природного чи штучного джерела шуму і т.д.);

3) залежні від потерпілих чи інших осіб (наприклад: несвоєчасне повідомлення про вининий злочин; відсутність взаємозв'язку між злочинцем і жертвою і т.д.).